

Sophiasystemern Ellen (Lilly) Wahlberg (1871–1955), Umeå sjuksköterskeutbildnings första föreståndare och tillika husmor 1915–1920. Foto: okänd. Familjen Wahlbergs arkiv.

UMEÅ 400 ÅR

Sjuksköterske- utbildningen i Umeå

Kerstin Thörn

Synen på sjuksköterskeyrket har under dryga seklet genomgått en påtaglig förändring från ett uselt avlönat arbete, betraktat mera som ett kall än ett yrke, till en legitimerad profession. I Umeå etablerades sjuksköterskeutbildningen i samband med att det nya lasarettet på Ålidbacken invigdes 1907. När en föreståndare och husmor för utbildningen anställdes 1915 fick utbildningen en fastare struktur och kunde därmed ges statlig legitimitet när en sådan behövdes. Institutionellt var utbildningen inledningsvis underställd lasarettsdirektionen men kom genom decennierna att bli en alltmera självständig institution fram till dess den införlivades i den medicinska fakulteten vid universitetet 1998.

2022-10-08

Linnélärjungen Daniel Erik Næzén från Skara fick tjänst som provinsialläkare för Västerbotten 1782. Næzén drev igenom tillkomsten av ett lasarett i Umeå, vilket stod klart 1785. Lasarettet byggdes i en våning i timmer, förlades utanför stadens västra tull och är idag beläget vid Storgatan mitt emot Västra kyrkogården. 1863 påbyggdes lasarettet med en våning till samt brädfodrades 1866 och fick det utseende det har idag. Foto: Wikimedia commons [beskuret].

I början av 1700-talet inrättades en av rikets provinsialläkartjänster i Umeå och vid samma tid tillkom ett apotek. Det dröjde emellertid till 1782 innan den första provinsialläkaren, Daniel Erik Næzén från Skövde, installerades i Umeå med Västerbotten, Norrbotten och Österbotten som ansvarsområde.

Även om lasarettet utvidgades när landstinget tog över i mitten av 1800-talet var behovet av en ytterligare utökning av lasarettets kapacitet uppenbar. Utrymmet mellan Storgatan och älven bedömdes som alltför begränsat för en utbyggnad varför ett beslut om att bygga ett helt nytt lasarett på Ålidbacken togs 1903.

Ett sjukhus förutsätter inte bara läkare och sängplatser utan även sjuksköterskor och redan 1888 hade landstingsmannen och riksdagsledamoten Nils Boström från Burträsk motionerat om en ordnad sjuksköterskeutbildning. 1890 kom en Sophiasyster till Umeå men ingen reglerad utbildning gick att få på plats.

När det nya lasarettet invigdes 1907 med sina 134 vårdplatser blev behovet av sjuksköterskor än mer påtagligt. Två tämligen erfarna sjuksköterskor, Jane Norén (1872–1965) utbildad vid Röda Korsets sjuksköterskeskola och Sophiasystemen Hanna Wahlbäck (1879–1940), rekryterades till Umeå för att få till stånd en utbildning av sjuksköterskor. De båda ditkallade sjuksköterskorna tycks ha haft ett tidsbegränsat uppdrag eftersom de lämnade staden redan 1910.

De båda fick fyra elever, Jenny Forsgren, Anna-Lisa Dahlman, Lina Pettersson och Elina Eriksson. Bland de fyra eleverna kom Jenny Forsgren att bli den mest bekanta, eftersom hon fick det första av de stipendier

Umeå lasarett, invigt 1907. Här med läkarvillan till vänster samt dammen. Lasarettbyggnaden ritades av Axel Kumlien (1833–1913) och invigdes 1907. Sjukhuset hade då 134 platser för slutenvård, varav cirka 20 för psykiskt sjuka. Axel Kumlien ritade en rad större sjukhus, bland dem, utöver Umeå lasarett, Sophiahemmet och Ersta sjukhus i Stockholm i sin roll som Medicinalstyrelsens arkitekt (1874–1909). Vykort, 1920.

från 1912, som lasarettsläkaren Knut Harald Giertz delade ut. Det handlade om 500 kronor, en summa som motsvarade en årslön för en sjuksköterska. Syftet med stipendiet till Jenny Forsgren var att hon skulle kunna fortbilda sig till röntgensköterska, vilket hon gjorde både i Stockholm och i Berlin.

Det fanns vid nya lasarettets tillkomst inga övergripande riktlinjer kring hur en utbildning skulle vara organiserad – även om det fanns goda förebilder i Sophiahemmet och Röda Korset där de ansvariga sjuksköterskorna själva utbildats. Den tvååriga utbildningen i Umeå fick efterhand allt fler elever och 1915 beslöt lasarettsdirektionen, där Giertz satt med, och som även utgjorde sjuksköterskeutbildningens styrelse, att anställa en föreståndare för utbildningen, en föreståndare som dessutom skulle fungera som husmor.

Ellen (Lilly) Wahlberg (1871–1955)

Valet av föreståndare och husmor föll på sjuksköterskan och Sophiasystemen Ellen Wahlberg, bördig från Västerbotten. Hennes uppgift blev att organisera utbildningen både teoretiskt, praktiskt och ekonomiskt. Vem var då Ellen Wahlberg?

Ellen Wahlberg var född i den lilla byn Wiska i Fredrika socken. Föräldrar var Ludvig Wahlberg från Lövånger och Edla (Ellen) Boivie från Stockholm. Familjen flyttade flera gånger men från 1877 var den bosatt i Bygdeå, där fadern verkade som kronolänsman. Ellen Wahlberg flyttade, 24 år gammal, till Stockholm sensommaren 1895 för att utbilda sig till sjuksköterska vid Sophiahemmet varifrån hon utexaminerades tre år

Ellen Wahlberg arbetade vid ett flertal tuberkulossanatorier under sin aktiva tid, som längst vid Kroppefjälls sanatorium i Dalsland där hon verkade som husmor från 1921 fram till sin pensionering 1932. Foto ur Kroppefjälls sanatoriums arkiv.

senare. Under de kommande åren arbetade hon både som privatsjuksköterska och som sjuksköterska på Tyska Hemmet, som låg i Gamla stan, nära Tyska kyrkan.

1902 började hon tjänstgöra som sanatoriesjuksköterska, något som hon fortsatte med under resten av sitt yrkesliv med undantag för åren i Umeå. Tuberkulos var en vid tiden fruktad sjukdom och under 1870-talet hade den nått sin kulmen men var fortsatt den farsot som skördade överlägset flest dödsoffer, överträffad endast av spanska sjukan år 1918. År 1891 byggdes det första sanatoriet i byn Mörsil i Jämtland varefter det tillkom ett tämligen stort antal större och mindre sanatorier runt om i Sverige under de kommande decennierna.

Till Österåsens sanatorium nära Sollefteå, invigt 1901, flyttade Ellen Wahlberg 1902. Hon stannade där i många år varefter hon arbetade en kortare tid vid Mörsils sanatorium. Det tycks som om Ellen Wahlberg ville undersöka Sveriges sanatorier, för när sanatoriet

Högbo i Falun stod färdigt 1910 dröjde det bara några år innan hon flyttade dit. Från Falun anlände så Ellen Wahlberg till Umeå hösten 1915 för att bli Umeå sjuksköterskeutbildnings första föreståndare och tillika husmor.

Hur det kom sig att hon sökte eller erbjöds denna tjänst är oklart. Av hennes livshistoria framgår med all önskvärd tydlighet att det främst var sanatorievården som intresserade henne. Även i Umeå byggdes i anslutning till nya lasarettet en avdelning med 50 vårdplatser för tuberkulossjuka just år 1915. Kanske tänkte Ellen Wahlberg att hon skulle ha en del av sin verksamhet förlagd där, alternativt att hennes erfarenhet skulle komma lasarettet till godo. Om det blev så är obekant. Ellen Wahlberg tog sig an sin förelagda uppgift. Utbildningen i Umeå blev, liksom den på Sophiahemmet, tre-årig 1917. Fortfarande lärdes yrkets mera teoretiska aspekter ut i samband med det praktiska arbetet, men utbildningen fick en fastare och mera stabil form. När staten 1920 höll räfst och rättarting bland landets sjuksköterskeutbildningar för att ge statligt godkännande, fanns inga svårigheter för sjuksköterskeutbildningen i Umeå att erhålla detta.

Ellen Wahlberg var kvar i Umeå i fem år, varefter hon för en kortare tid flyttade till Bygdeå, där föräldrarna bodde. Från 1921 blev sanatoriet Kroppefjäll i södra Dalsland, invigt 1911, Ellen Wahlbergs hemvist och där arbetade hon som husmor fram till pensionen 1932.

Då flyttade hon till Sophiahemmets hem för pensionerade Sophiasystrar, Solhemmet, där hon dog i april 1955, 84 år gammal. Efter döden återvände hon till Västerbotten för att begravas i familjegraven i Bygdeå.

Solhemmet vid Sophiahemmet i Stockholm byggdes 1904–1905 efter ritningar av arkitekt Ferdinand Boberg (1860–1946). Här inrymdes 1906 till 1974 Sophiasystrarnas ålderdomshem. Idag utnyttjas byggnaden av Sophiahemmet Högskola (SHH), en privat högskola i Stockholm som bedriver forskning och utbildning i omvårdnadsvetenskap. Foto: Wikimedia commons.

Sjuksköterskebyrån

Svensk sjuksköterskeförening, SSF, bildades 1910 i Stockholm med sjuksköterskan Emmy Lindhagen som dess första ordförande. Under Ellen Wahlbergs tid i Umeå bildades där 1916 en avdelning av föreningen. SSF i Stockholm samarbetade med Fredrika Bremerförbundets sjuksköterskeförening eftersom FBF garanterade att de sjuksköterskor som anslöt sig till dess sjuksköterskebyrå hade en fullgod utbildning. FBF och SSF ansvarade helt enkelt för en kvalitetssäkring av utbildningen.

I Umeå beslöt styrelsen i den lokalförening av Fredrika Bremerförbundet som grundats 1922, att året efter bilda en sjukvårdskommitté med tillsyn över den sjukvårdsbyrå som då etablerades. I sjukvårds-kommitténs styrelse satt en företrädare för FBF samt sjuksköterskeskolans föreståndare och husmor. Styrelsen beslöt att de dittills utexaminerade sköterskorna skulle behålla den dräkt och brosch som utformats för Westerbottens södra lasarets sjuksköterskeskola. De som utexaminerades efter 1923 skulle däremot bära FBF:s dräkt och brosch och så förblev det fram till 1954. Vid denna tidpunkt hade sjuksköterskebyrån övertagits av SSF.

Alfhild Markow (1885–1967)

Efter Ellen Wahlberg skedde täta byten av föreståndarinnor under 1920-talet till dess Alfhild Markow anställdes 1929. Hon var född i Kinna i Västergötland och utexaminerad vid Svenska Röda Korsets sjuksköterskeskola i Stockholm 1910. Innan hon kom till Umeå hade hon skaffat sig en ovanligt varierad och rik yrkeserfarenhet. Under Alfhild Markows tid skedde stora förändringar, både organisatoriskt och inom undervisningen. 1936 fick sjuksköterskeskolan en egen

Fredrika Bremerförbundets sjuksköterskebrosh.
Foto: Region Skånes medicinhistoriska samlingar.

Alfhild Markow
(1885–1967),
föreståndare för
sjuksköterskeutbild-
ningen i Umeå 1929–
1940 samt husmor
1929 till 1946. Foto
i Västerbottens
medicinhistoriska
museums arkiv.

styrelse efter en lång tid under lasaretsdirektionen. Närheten mellan direktionen och sjuksköterskeskolans nya styrelse var dock tät genom att samma person, landshövding Gustav Rosén, satt som ordförande i båda styrelserna. Men sjuksköterskorna var också representerade, dels genom Alfhild Markow dels genom sjuksköterskan Ingeborg Westin. Vid samma tidpunkt förlängdes utbildningstiden till tre år och fyra månader. Alfhild Markow lyckades få landstinget, som det första i Sverige, att uppföra ett elevhem för att förbättra elevernas dittills undermåliga bostadssituation.

1940 hade sjuksköterskeskolan inte bara en egen styrelse utan blev då en helt egen institution, skild från lasarettet. Denna nyordning fick till följd att uppdraget som föreståndare för utbildningen skildes från det ansvar som husmorssysslan innebar. Alice Nyström (1905–1972), instruktionssköterska utbildad i Umeå, fick tjänsten som föreståndare. Som husmor kvarstod Alfhild Markow fram till 1946 då hon lämnade Umeå för att tillträda en tjänst som husmor vid Östra sjukhuset i Göteborg.

Karin Lundgren (1906–1997)

1945 blev det ledarbyte, föreståndarinnan började tituleras rektor och den nya innehavaren av tjänsten blev Karin Lundgren. Hon kom från Västergötland och var utbildad vid Röda Korsets sjuksköterskeskola. Hon kom att vidareutbilda sig till såväl operationssköterska som instruktionssköterska. Därefter var hon knuten som instruktionssköterska till den 1939 nyinrättade Statens sjuksköterskeskola i Solna fram till 1945 då hon tillträdde tjänsten som rektor i Umeå.

Karin Lundgren (1906–1997), rektor för sjuksköterskeutbildningen i Umeå 1945–1953. Foto i Västerbottens medicinhistoriska museums arkiv.

Karin Lundgren skulle visa sig bli något av en pionjär inom utbildningens område. Året efter att hon kommit till Umeå vistades hon vid universitetet i Toronto för att skaffa sig bättre kunskap kring innebörden av att vara rektor för en sjuksköterskeskola. Hon gjorde studiebesök även i USA. Utbildningen i Sverige hade en otidsenlig struktur med ständig tjänstgöring för eleverna utan reglerade arbetstider, ingen semester, och en elevpraktik som till inte oansenliga delar bestod av sängbäddning och allmän "budspringning". Sjuksköterskeeleverna utgjorde en slags arbetskraftsreserv på sjukhusen för vilket de erhöll en skamlöst låg ersättning. Karin Lundgren hävdade att eleverna inte skulle utnyttjas som arbetskraft, utan verkligen gå bredvid de färdiga sjuksköterskorna för att kunna ta del av de arbetsuppgifter som de utbildades för. För att genomföra sina idéer anställdes ytterligare instruktionssköterskor för att undervisa och handleda.

Ivern att modernisera utbildningen i Umeå blir begriplig då man läser det sena 1930-talets förhållningsregler, som var många, varav underordning i förhållande till läkarna var påkallad. "Sköterskan bör, då hon tillålas eller talar med läkaren, resa sig upp och ej förbli sittande eller intaga en självständig ställning. Även om sköterskan har mångårig erfarenhet, får hon aldrig mot läkaren öva någon kritik eller komma med invändningar, ty hon är ej vuxen att följa hans arbete och känna skälen till hans handlingsätt." Det torde vara överflödigt att påminna om att läkarna vid denna tid nästan uteslutande bestod av män, varför deras överordning var ett påtagligt exempel på den patriarkala struktur inom vilken sjuksköterskorna hade att skapa sig en plats.

Karin Lundgren ville införa reglerade arbetstider vilket också skedde 1946 då arbetsdagen även för sjuksköterskor blev 8 timmar och de fick lagstadgad semester. Karin Lundgren var allmänt djupt engagerad i sjuksköterskeelevernas situation och ville ytterligare förbättra deras boendeförhållanden. Hon var mycket drivande vad gällde byggandet av nya elevbostäder och lyckades få fram ett beslut innan hon lämnade sitt uppdrag som rektor. Det blev Umeås kända kvinnliga arkitekt Hillevi Callander, då knuten till Dennis Sundbergs arkitektkontor, som ansvarade för utformningen. Huset stod färdigt 1958 och kom att innehålla såväl elevbostäder som undervisningslokaler.

Karin Lundgren lämnade Umeå 1953 för att bli rektor vid Sveriges andra statliga sjuksköterskeskola, den i Göteborg. Karin Lundgrens reformiver var fortsatt stor liksom lusten att sjösätta nya moderna utbildningar. Så 1962 bar det av till Norrköping där ytterligare en ny utbildning skulle etableras och till den inbjöds för första gången män att söka.

I Umeå prövades nya grepp inom undervisningen, inspirerade av vad Karin Lundgren och Ingegerd Eriksson lärt sig på sina studieresor. Och resultatet tycks ha varit lyckosamt. Umeå sjuksköterskeskola hade ett mycket gott rykte vilket bekräftades av att Rockefeller Foundation sände ut en läkare till Europa för att studera modern sjuksköterskeutbildning vid tre särskilt utvalda skolor, varav den i Umeå var en.

Ingegerd Eriksson (1916–2003)

Ingegerd Helena Eriksson var född i Göteborg 1916 som äldst av tre systrar. Hon avlade sjuksköterske-examen 1939 vid Sahlgrenska sjukhuset varefter hon arbetade främst i Göteborg under ett antal år på 1940-talet. 1946 utbildade hon sig till vårdlärare och 1948–49 var hon Rockefellerstipendiat vid universitetet i Denver, Toronto och New Haven. Väl hemkommen från USA och Kanada fick hon tjänst som instruktionssköterska 1949 i Umeå. Där kvarstannade hon till 1954 då hon återvänder till Göteborg där hon anställdes som studieledare vid Institutet för högre utbildning av sjuksköterskor. När utbildningen blev en del av Göteborgs universitet 1977 utsågs Ingegerd Eriksson som prefekt. Det uppdraget hade hon till 1980. Hennes eftermäle handlar om att hon ansågs ha lagt grunden för ett vetenskapligt förhållningssätt inom vårdlärarutbildningen, bland annat genom att forskning blev möjlig inom vårdlärarinstitutionen. För sina insatser inom vårdlärarutbildningen tilldelades Ingegerd Eriksson 1987 medaljen pro Arte et Scientia. Hon blev dessutom hedersdoktor vid Göteborgs universitet år 2000.

Ingegerd Eriksson (1916–2003), instruktionsköterska vid sjuksköterskeutbildningen i Umeå 1949 till 1954. Foto i Västerbottens medicinhistoriska museums arkiv.

Västerbottens läns landstings sjuksköterskeskolas brosch som fortfarande används. Den komponerades 1956 av Ingegerd Halling (1912–1995), rektor för sjuksköterskeutbildningen i Umeå 1954–1969. Broschen är i silver med en ros i röd emalj samt Florence Nightingales lampa i guld. I broschens omkrets ses inskriptionen »Sanitas Hominum«, det vill säga människans hälsa. Rosen är symbol för tystnadsplikten. I det gamla romarriket fick det som sades »sub rosa« inte föras vidare. Fotoarkivet, Västerbottens museum.

Nya tider

Fram till 1954 hade Umeå sjuksköterskeskolas elever burit den av FBF påbjudna dräkten och dess brosch. Men när Ingegerd Halling (1912–1995) blev rektor 1954 började en ny tid för sjuksköterskeutbildningen, som fick ett nytt, tredje namn efter de första, Västerbottens Södra Lasarettets Sjuksköterskeskola och från 1923 Sjuksköterskeskolan vid Centrallasarettet i Umeå. Från 1956 kallades utbildningen Västerbottens läns landstings sjuksköterskeskola. För att markera en ny tid komponerade Ingegerd Halling en brosch för de i Umeå utexaminerade sjuksköterskorna där Florence Nightingales oljelampa och en så kallad Mariaros, som symboliserar tystnadsplikt, utgör huvudmotiven.

Ytterligare strukturella förändringar genomfördes när olika vårdutbildningar koncentrerades inom en gemensam institution. Därvid utvidgades ledarskapet 1970 med ytterligare en rektor. Ingegerd Halling var dock kvar som rektor för själva sjuksköterskeutbildningen till 1976 då hon pensionerades.

1977 reformerades de postgymnasiala utbildningarna varvid sjuksköterskeutbildningen kom att ingå i den nybildade vårdhögskolan med landstinget som huvudman. Enheten för omvårdnadsforskning, den första i landet, bildades 1980 vid Umeå universitet för att möjliggöra för bland andra sjuksköterskor att bedriva forskning inom sitt kompetensområde. För att förestå enheten fick Astrid Norberg samma år en personlig professur. 1986 försvarades den första avhandlingen och året efter installerades Astrid Norberg som professor. 1988 bytte enheten för omvårdnadsforskning namn till institutionen för omvårdnad inom medicinska fakulteten.

Vårdhögskolans namn ändrades 1985 till Hälsohögskolan och fanns kvar till 1998 då sjuksköterskeutbildningen och andra vårdutbildningar införlivades i institutionen för omvårdnad och blev därmed en del av Umeå universitet med möjligheter till specialistutbildning, studier vid ett mastersprogram i omvårdnad samt doktorandstudier. Vid sjuksköterskeprogrammen, som idag finns i Skellefteå, Umeå och Örnsköldsvik, utexaminerades totalt 219 sjuksköterskor under 2021.

Sjuksköterskor fick möjlighet att ansöka om legitimation 1958, något som sjuksköterskeföreningen

Ingegerd Halling (1912–1995), rektor för sjuksköterskeutbildningen i Umeå 1954–1976. Foto: Gustaf Wilhelm Reimers. Fotoarkivet Läns museet Gävleborg.

Professor emerita Astrid Norberg (född 1939), Sveriges första professor i omvårdnadsvetenskap. Foto: Mattias Pettersson/Umeå universitet.

länge eftersträvat. Idag är det självklart med legitimation efter fullgjord sjuksköterskeutbildning. Sedan flera decennier särskiljs inte längre sjuksköterskorna genom dräkt och mössa beroende på utbildningsort. Ännu används dock olika broscher som kännetecken och sjuksköterskor i Umeå kan bära den av Ingegerd Halling komponerade broschen – även om det sällan sker i arbetet – som ett tecken på att de utbildats vid Umeå universitet.

Umeå universitets campusområde. Foto: Ulrika Bergfors/Umeå universitet.

Källor

Arkiv

Regionens i Västerbotten arkiv, Västerbottens läns landsting sjuksköterskeskola i Umeå, Årsredogörelser 1924–1966.

Regionens i Västerbotten arkiv, Rödén, Helge och Giertz, K.H., Umeå lasarett 1908–1909–1910.

Folkrörelsearkivet i Västerbotten, FBF:s arkiv, protokoll.

Umeå Stadsarkiv, stads- och kommunfullmäktiges arkiv.

Litteratur

Betänkande angående den kvinnliga sjukvårdspersonalens utbildning och arbetsförhållanden. Civildepartementet. Stockholm 1916.

Andersson, Åsa. *Ett högt och ädelt kall.* Akademisk avhandling, Umeå universitet 2002.

Bohm, Eva. *Okänd, godkänd, legitimerad – svensk sjuksköterskeförenings första femtio år.* Svensk sjuksköterskeförenings förlag. Stockholm 1961.

Dillner, Elisabet. *Åtta decennier och en del år därtill – några data och fakta kring sjuksköterskeutbildningen i Sverige.* Svensk sjuksköterskeförening. Stockholm 1968.

Emanuelsson Blanck, Agneta. *Pionjärer i vitt – professionella och fackliga strategier bland svenska sjuksköterskor och sjukvårdsbiträden, 1851–1939.* Svenska hälso- och sjukvårdens tjänstemannaförbund. Huddinge 1990. Akademisk avhandling, Uppsala universitet 1991.

Götlind, A. *Svensk sjuksköterskeförening 100 år – bilder av sjuksköterskan.* Gothia. Stockholm 2010.

Iklädd identitet. Historiska studier av kropp och kläder. Red. Madeleine Hurd, Tom Olsson & Lisa Öberg. Carlsson. Stockholm 2005.

Ljungqvist, Kerstin. *Kroppefjälls gamla sanatorium med doktor Sædens runda.* 1999.

Qvarsell, Roger. *Vårdens idéhistoria.* Carlsson. Stockholm 1991.

Vilo- och kurorter samt hotell i Sverige 1925. En översikt av badorter, luftkurorter, sanatorier, hotell, pensionat, lanthem m.m. Wahlström & Widstrand. Stockholm 1925.

Utlåtande från Kungliga medicinalstyrelsen. Stockholm 1919.

Västerbottens läns landstings sjuksköterskeskola i Umeå 50 år. Umeå 1957.

Tidskrifter

Brändström, Anders. "Umeå lasarett och de första patienterna". *Västerbotten*, nr 3–4/1985.

Eriksson, Karin. "Början till ett regionsjukhus". *Västerbotten*, nr 3–4/1985.

Lundman, Berit & Persson Elisabeth. "Från kall till akademi". *Västerbotten*, nr 3/2014.

GLÖM INTE ATT UPPGE
FÖRFATTARNAMN OCH KÄLLA
NÄR DU HÄNVISAR
TILL DENNA ARTIKEL